

Бадюкова С.В.

ИСТОРИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ СОДЕРЖАНИЯ ПОНЯТИЯ КУЛЬТУРЫ ТРУДА

В статье рассматривается содержание и развитие понятия культуры труда. Проанализировано изменение содержания понятия культуры труда в разные исторические эпохи, исследовано взаимосвязь изменения содержания понятия культуры труда и развития общественных форм труда.

Ключевые слова: труд, культура труда, культура, трудовая деятельность, культура производственных условий, культура трудового процесса.

Badiukova S.V.

HISTORICAL DEVELOPMENT OF CONTENT OF NOTION OF CULTURE OF LABOUR

The article examines content and development of notion culture of labour. It analysed change in the content of notion culture of labour in different historical epoches, researched interaction of change of content of notion culture of labour and development of public forms of labour.

Key words: labour, culture of labour, culture, labour activity, culture of production conditions, culture of labour process.

УДК 37.035.3

Слюсаренко Н.В.

ТРУДОВА ПІДГОТОВКА ДІВЧАТ У ШКОЛАХ УКРАЇНИ В ПОВОЄННІ РОКИ

У статті охарактеризовано особливості трудової підготовки дівчат у школах України в повоєнні роки. Наголошено, що вона здійснювалася через різні форми позаурочної, позашкільної діяльності та суспільно корисної роботи.

Ключові слова: трудова підготовка дівчат, форми трудової підготовки, функції трудової підготовки.

У сучасному суспільстві надзвичайно актуальними стали питання трудової підготовки дівчат, що значною мірою зумовлюється суперечностями, які її супроводжують, а саме: між декларуванням необхідності здійснення в загальноосвітніх школах якісної трудової підготовки та наявними рівнем і можливостями її здійснення; між соціальними запитами суспільства щодо використання трудового потенціалу жінок та рівнем трудової підготовки дівчат; між використанням трудового потенціалу жінок та їхніми можливостями; між швидко зростаючою роллю жіноцтва в державотворчих процесах та відсутністю науково обґрунтованої системи трудової підготовки дівчат.

Зауважимо, що трудова підготовка учнівської молоді постійно знаходила відображення в дослідженнях науковців. До неї зверталися П. Блонський, Д. Дьбюї, О. Захаренко, Г. Кершенштейнер, А. Лай, А. Макаренко, В. Сухомлинський, І. Ткаченко, К. Ушинський, С. Шацький, а також наші сучасники П. Атутов, А. Вихрущ, Й. Гушулей, Н. Калініченко, О. Коберник, Г. Левченко, В. Мадзігон, Є. Павлютенков, В. Сидоренко, Г. Терещук, Д. Тхоржевський та ін. В останні десятиріччя науковцями виконано ряд історико-педагогічних досліджень, так чи інакше пов'язаних з освітою жіноцтва у різні етапи історії України (О. Аніщенко, І. Волкова, Л. Єршова, О. Кісь, Г. Лактіонова, З. Нагачевська, Л. Применко та ін.), проте із загального контексту майже не виокремлювалися питання

підготовки дівчат до майбутньої трудової діяльності, зокрема у школах України в повоєнні роки. Це і стало метою даної публікації.

У повоєнні роки, коли поступово відновлювалася шкільна мережа, загальноосвітні навчальні заклади намагалися вдосконалити зміст навчання і виховання та віднайти у ньому можливості для здійснення трудової підготовки молоді, зокрема дівчат. Тому активізувалася діяльність навчальних закладів у напрямку поширення у школах гурткової роботи. Зазначене підтверджують протоколи районних рад директорів і завучів, постанови райкомів і виконкомів, річні звіти райвно, облвно, з аналізу яких видно, що приймалися рішення «розгорнути позакласну і позашкільну роботу, звернувши особливу увагу на організацію трудових гуртків» [16, арк. 8]; «виділити кімнати та допомогти в придбанні інструменту, меблів для учнівських майстерень (пошивочних, столярних, слюсарних і інших)» [15, арк. 10].

Як результат, у багатьох школах України почали успішно функціонувати багато гуртків, зокрема рукодільних. Їх кількість рік від року поступово зростала. Так, у Житомирській області в 1945-1946 навчальному році працювало 43 рукодільних гуртка, що охоплювали 965 учнів, а в 1947-1948 – гуртків було 63, а учнів у них 1266. У Запорізькій області у ці роки було відповідно 23 та 103 рукодільних гуртка, а учнів охоплених ними 318 та 1983. У Вінницькій області в 1949-1950 навчальному році кількість рукодільних гуртків складала 178 (у них працювало 2588 учнів), а в 1952-1953 – 325 (3879 учнів). У цьому році на Київщині було 300 таких гуртків. Вони охоплювали 5250 учнів. А в наступному навчальному році працювало 816 гуртків, які відвідували 20050 школярів [21, с. 361-362]. На жаль, подати детальну інформацію щодо того скільки і яких гуртків працювало в кожному з регіонів України у повоєнні роки та скільки учнів вони охоплювали неможливо, оскільки у звітних матеріалах даного періоду бракує відповідних даних. Це стосується також інформації про рукодільні гуртки, до яких в одному випадку відносили лише вишивальні гуртки, а в інших – вишивальні, крою та шиття, умілі руки тощо.

Діяльність багатьох рукодільних гуртків, як і виготовлення учнями саморобних приладів, розгорталася на базі шкільних майстерень. Їх кількість також поступово збільшувалася та ставала більш різноманітною. Так, у 1945-1946 навчальному році в м. Києві працювало 15 майстерень, із яких: крою та шиття – 4, художньої вишивки – 4, швейних – 5, столярних – 2 [14, арк. 81].

Значну допомогу в організації гуртків надавало роздільне навчання. За його умов у жіночих і чоловічих школах можна було використовувати специфічні форми гурткової роботи. У жіночих закладах працювали гуртки рукоділля, домоводства, шиття та крою. Це давало можливість виховувати майбутню жінку-матір [17, арк.73]. У багатьох мішаних школах було також організовано гуртки, які із задоволенням відвідували дівчата (художнього вишивання, рукоділля, юннатів, технічні та інші).

Серед названих гуртків найбільш масовими та популярними, як правило, були гуртки рукоділля. Наприклад, у жіночій середній школі Сталінського району м. Харкова в 1944-1945 навчальному році рукодільний гурток був найбільшим. Він охоплював 70 учениць [13, арк. 11]. Гурток художньої вишивки Таращанської школи № 1 Київської області в 1946-1947 навчальному році відвідували 60 дівчат [3, арк. 81].

Інформацію про роботу рукодільних гуртків містять численні звіти про роботу шкіл та відділів народної освіти певних періодів. Так, у звіті про роботу жіночої середньої школи № 4 м. Станіслава за 1945–1946 навчальний рік охарактеризовано роботу гуртка вишивання і в'язання [11, арк. 59-60]. Його відвідувало лише 22 учениці з 143 дівчат, які навчалися у школі. Але він мав дуже важливе значення та викликав підвищений інтерес у дівчат. Вони

працювали активно, цікавились роботою і самостійно виконували її. Робота гуртка проводилася згідно з планом, в якому було враховано попередні навички дітей. Заняття проходили один раз на тиждень. Слід зауважити, що назва гуртка не зовсім відповідала змісту діяльності гуртківців, бо їх навчали не лише вишивати різними видами стібків та в'язати светри, шапки, шарфи, рукавички, панчохи, а й привчали до самообслуговування, вчили доглядати за своїм одягом, ознайомлювали з кроєм та шиттям білизни і сукні. Не зовсім відповідала назві й діяльність деяких технічних гуртків, які працювали в школах Херсонщини, оскільки на їх заняттях учениці здебільшого шили та вишивали [19, арк. 98].

Аналогічна ситуація була й в інших школах України, де ознайомлення дівчат з рукоділлям здійснювалося на заняттях відповідних гуртків. У багатьох із них ця робота проводилася на досить високому рівні. Наприклад, у жіночій середній школі № 14 м. Херсона протягом 1947-1948 навчального року під керівництвом учителів працювало 7 рукодільних гуртків, які охоплювали 210 учениць. Робота гуртків проводилася за планами, затвердженими директором школи [12, арк.102].

Добре працювали рукодільні гуртки в Грушківській та Сабатичівській семирічних школах Одеської області, на Чернігівщині (зокрема, у школах Ніжинського району), у Закичерівській і Висоцько-Нижнівській школах Бобринського району Дрогобицької області, у Тишківській семирічній школі Кіровоградської області, у школах м. Сталіно, у Н.-Олексіївській середній школі Приморського району Запорізької області та багато інших. Тут дівчат навчали вишивати, в'язати мереживо, шити, кроїти та ремонтувати одяг. Ефективно діяли й гуртки художньої вишивки в Сумській середній школі № 1, Конопотській середній школі № 1, Дніпродзержинській семирічній школі № 15, Олещевській середній школі Чернігівської області [21, с. 103].

Отже, рукодільні гуртки досить успішно працювали у школах і в міській, і в сільській місцевості. Окрім них, як уже зазначалося, діяли гуртки юннатів, технічні та інші. Кількість гуртків поступово збільшувалася, а їх діяльність ставала більш різноманітною. Це підтверджує, наприклад, звіт Полтавського обласного відділу освіти про роботу шкіл у 1949-1950 навчальному році, де зазначено, що в регіоні «значно збільшилась кількість гуртків, охоплення ними учнів, поширилась тематика, яка набрала більш змістовного, цікавого і практично-виховного значення. Учасники гуртків були ініціаторами в громадсько-політичній та громадсько-корисній роботі шкіл» [6, арк. 155].

Відвідування гурткових занять надавало дівчатам можливості отримати уявлення про трудову діяльність людей. Наприклад, гуртки рукоділля ознайомлювали з різними видами декоративно-ужиткового мистецтва (вишивка, в'язання, ришельє, аплікація тощо) та технікою їх виконання. Ці гуртки відвідували як старші, так і молодші учениці. У гуртках для учнів молодших класів дівчата мали можливість отримати початкові уявлення про шиття та вишивання (види швів, строчок та ін.), а також набути елементарних навичок (пришивання гудзиків, накладання латок, виметування петель та ін.) [21, с. 103].

На заняттях гуртків юннатів працювали за кількома напрямками. Так, юні рослинники ознайомлювалися з найновішими досягненнями в галузі рослинництва; працювали на дослідних ділянках, намагаючись виростити й зібрати високі врожаї зернових, городніх, технічних і кормових рослин; проводили досліди щодо застосування новітніх агротехнічних правил, вирощування нових для свого регіону культур. Заняття гуртків юних садоводів спрямовувалися на теоретичне опрацювання школярами основ садівництва і виноградарства, а також на практичне застосування набутих знань у ході посадки плодкових і декоративних дерев, ягідних кущів та догляду за ними; закладки розсадників плодкових і декоративних

дерев, вирощування та розповсюдження кращих сортів плодкових дерев серед населення; боротьби з шкідниками садових дерев. Юні ботаніки займалися краєзнавчою роботою з вивчення і збирання місцевих дикорослих лікарських рослин; закладали дослідні ділянки та облаштували квітники при школі; доглядали за зеленими насадженнями тощо [20, арк. 169]. Юні шовководи вигодовували шовкопрядів та збирали їхні кокони [7, арк. 219].

На жаль, стан гурткової роботи в частині шкіл обумовлювався недостатньою матеріально-технічною базою, оскільки майстерні, на базі яких працювали учні, не були забезпечені необхідною кількістю інструментів та матеріалів [8, арк. 48].

Крім цього, повноцінній діяльності гуртків заважала їх пропускна здатність. Тому в тих школах, де навчальний процес здійснювався у 2-3 зміни, гурткову роботу вимушені були обмежувати [10, арк. 26]. Спроба подолати це негативне явище спонукала заклади до відкриття нових майстерень. Цьому також сприяло те, що на базі шкільних майстерень здійснювався ремонт учнівського одягу і взуття. У повоєнні роки такі види робіт були конче важливими, оскільки через нестачу одягу і взуття чимало учнів не могли відвідувати школу. Відтак там, де майстерень не було, їх створювали.

Цю справу було поставлено на контроль, що пришвидшило відкриття майстерень в усіх регіонах України. Зазначене підтверджують звіти обласних відділів освіти. Ось деякі приклади. У звіті про роботу шкіл Ізмайльської області за перше півріччя 1945-1946 навчального року зазначено, що відкрито 17 майстерень. У звітах Кам'янець-Подільської, Львівської, Станіславської та Чернігівської областей повоєнного періоду зафіксовано, що у школах названих регіонів число майстерень складало відповідно 44, 36, 92 та 51. Вони поступово ставали центрами трудової підготовки учнів, адже саме тут під керівництвом дорослих молодь працювала, набуваючи практичної компетенції, необхідної для подальшої трудової діяльності. Так, у 1945-1946 навчальному році у шкільних майстернях Волинської області дівчата навчилися шити і лагодити одяг. Протягом року вони пошили 415 та відремонтували 8176 одиниць одягу [21, с. 104].

Підготовкою до подальшої трудової діяльності можна вважати й активну участь дівчат у відродженні народного господарства в роки війни та одразу після неї. Наприклад, на Херсонщині було створено учнівські бригади, що працювали над відновленням шкіл. Їх очолювали вчителі. До діяльності бригад залучали також батьків учнів [5, арк. 3-4]. Учні м. Кременчуга брали участь у відбудові Лохвицької цукроварні [4, арк. 98]. Подібних прикладів можна було б навести безліч.

Дівчата були задіяні в усіх сільськогосподарських роботах під час посівної та збиральної кампаній. Так, всі учні 5-9 класів сільських шкіл Чернігівщини в першому півріччі 1945-1946 навчального року на 15-20 днів «були мобілізовані на сільськогосподарські роботи в колгоспи області (виборка буряка, картоплі тощо)» [9, арк. 14].

Крім цього, дівчата працювали на пришкільних ділянках, які існували при багатьох школах. Разом із хлопцями вони вирощували сільськогосподарські культури та проводили неабияку дослідну роботу.

У повоєнний період темпи зростання кількості пришкільних дослідних земельних ділянок були досить високими. Так само швидко зростало число садових шкілок, фруктових садів, пасік, що були організовані при школах, а також кількість висаджених учнями декоративних дерев. Це засвідчує довідка про підготовку шкіл Української РСР до нового 1949-1950 навчального року [22], окремі дані з якої подано в табл. 1.

Таблиця 1

Відомості про організацію при школах УРСР дослідних земельних ділянок, садових шкілок, фруктових садів, пасік та кількість висаджених учнями декоративних дерев (1949 р.)

Організовано при школах	Станом на 15 червня		Станом на 15 липня	
	За планом	Фактично	За планом	Фактично
Дослідні земельні ділянки	1962	14311	6826	19486
Садові шкілки	354	2476	568	4197
Фруктові сади	2564	3758	3705	5783
Пасіки	244	155	249	343
Висаджено декоративних дерев (тисяч штук)		6593,9		12135,9

Як доводять показники табл. 1, організація при школах дослідних земельних ділянок, садових шкілок і пасік, висаджування фруктових та декоративних дерев відбувалося такими темпами, що значно перевищували заплановані. Наприклад, замість 6826 дослідних земельних ділянок організовано 19486, що було майже в три рази більше ніж планувалося.

У подальші роки продовжували роботу в зазначеному напрямку. Це привело, наприклад, до того, що станом на 5 вересня 1952 року земельні ділянки організували в 21429 школах республіки. Проте без них залишалися ще 4501 початкова, 1286 семирічних та 235 середніх шкіл [2]. Цей недолік значною мірою усунули вже наприкінці 1952-1953 навчального року, коли кількість шкіл, що мали земельні ділянки збільшилася на 2555 та складала 23984. У наступному році їх було вже 25717 [1; 9; 18]. Відтак чимало дівчат і хлопців отримали можливість працювати на них, проводити дослідну роботу, а отже, й набувати відповідних практичних умінь і навичок.

У повоєнні роки дієвим засобом трудової підготовки дівчат залишилася суспільно корисна робота. Перелік об'єктів, на яких дівчата разом із хлопцями займалися суспільно-корисною працею був досить різноманітним. Так, учениці жіночої середньої школи Сталінського району м. Харкова в 1944-1945 навчальному році працювали у шпиталі [13, арк. 13]. Усі учні початкової школи «Інгулець» допомагали колгоспу знищувати на полях шкідників, зібрати картоплю на площі 3 га, шпинат на площі 2 га, буряки на площі 5 га, 85 кг насіння декоративних рослин, а також очистили 3 га саду від сухого гілля, доглядали за тваринами. На шкільних дослідних ділянках діти вирощували картоплю, квасолю і цибулю [23, арк. 6].

У цей період застосовувалося чимало різноманітних форм, методів і засобів трудового навчання і виховання підростаючого покоління, які були досить ефективними, а тому в подальшому набули свого розвитку та поширення. Їх представлено на функціональній моделі трудової підготовки дівчат (рис. 1). Зауважимо, що поділ форм, методів і засобів трудової підготовки на групи здійснено за аналогією до того, як це здійснюється у виховному процесі, оскільки підготовка учнів до трудової діяльності є його невід'ємною складовою. Разом із тим, у трудовій підготовці широко застосовувалися й різноманітні форми, методи і засоби трудового навчання, які в багатьох випадках були подібними до вищезазначених.

Крім цього, як видно з рис. 1, форми (індивідуальні, групові, фронтальні та колективні), методи (формування свідомості учнів, організація їхньої різнопланової діяльності, стимулювання і оцінювання трудової діяльності, самовиховання) і засоби (вербальні, візуальні, аудіовізуальні) трудової підготовки вже в ті роки забезпечували реалізацію її функцій та спрямовувалися на формування в учнів (зокрема дівчат) знань, умінь, навичок та особистісних якостей, необхідних для набуття практичної компетенції.

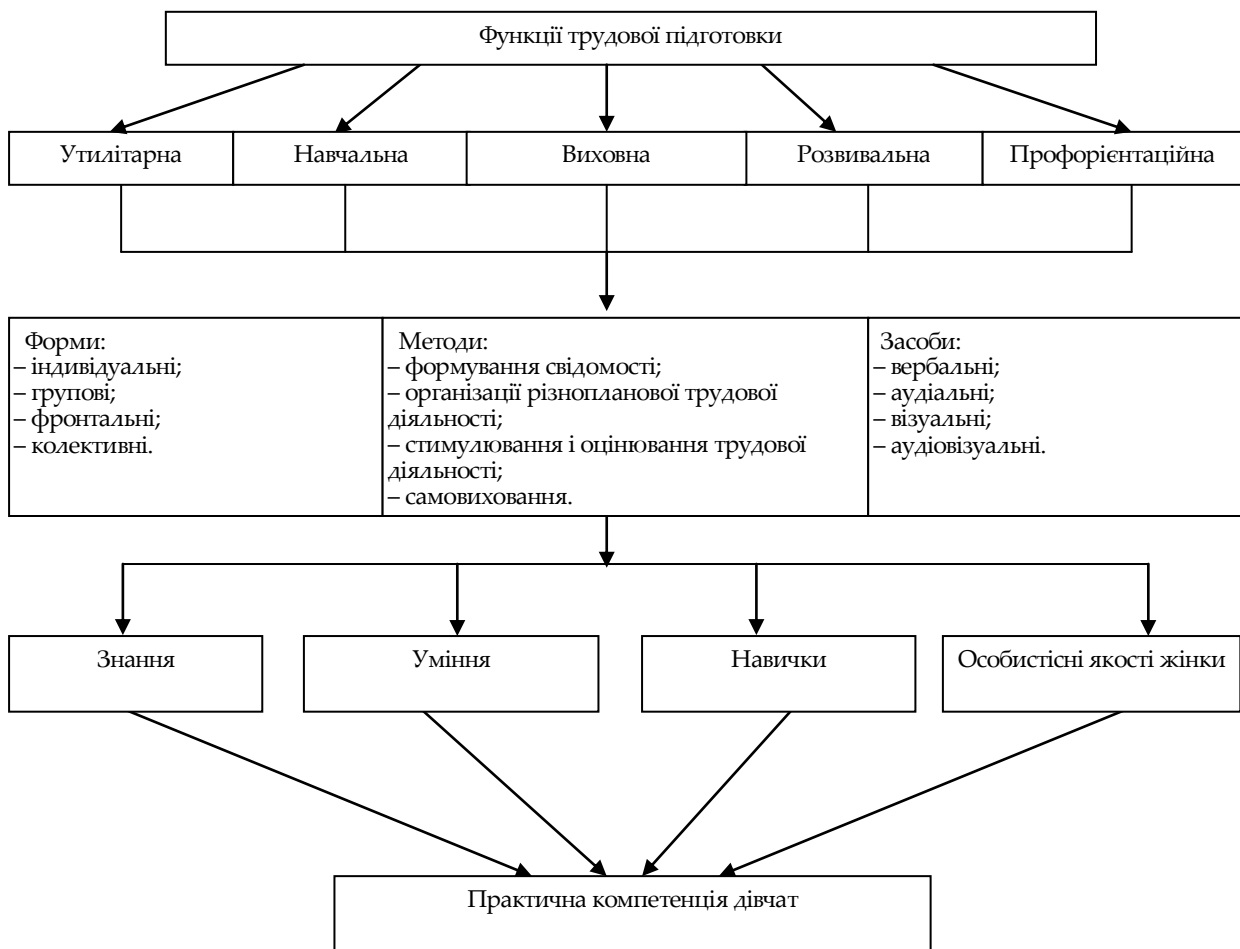

Рис. 1. Функціональна модель трудової підготовки дівчат (друга половина XX ст.)

Отже, не зважаючи на те, що починаючи з 1937 року зі змісту трудової підготовки школярів було вилучено уроки праці, в повоєнні роки дівчат разом із хлопцями широко залучали до масових форм позаурочної, позашкільної діяльності та суспільно корисної праці. Значна їх частина потребує детального вивчення та відродження в сучасних загальноосвітніх школах України.

Література:

1. Відомості про навчально-матеріальну базу шкіл УРСР // ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 15. – Спр. 1453 (Зведений звіт за початкові, семирічні та середні школи Міністерства освіти УРСР за 1953-1954 навчальний рік, розробці таблиці №№ 1-4, 6-8. Том III, 215 арк.). – Арк. 62.
2. Докладная записка Министерству просвещения об опытно-учебных участках // ЦДАВО України. – Ф. 2. – Оп. 8. – Спр. 9561 (Листування з міністерствами та центральними установами Союзу РСР і Української РСР про надання приміщень, будівництво і ремонт навчальних закладів; хід видання підручників для масових початкових, семирічних і середніх шкіл України, 207 арк.). – Арк. 135-152.
3. Докладная записка отдела школ ЦК КП(б)У о работе школ Украинской ССР, 1946-1947 учебный год // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 73. – Спр. 388. – 105 арк.

4. Докладные записки, справки, ведомости и переписка по вопросам работы и состояния подготовки школ к учебному году и количеству учебных заведений в Украинской ССР (18.04.1943 – 29.06.44) // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 73. – Спр. 12. – 119 арк.
5. Доповідна записка про стан підготовки шкіл Херсонської області до нового 1944-45 навчального року // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 73. – Спр. 91 (Докладные записки о состоянии и работе школ Херсонской и Харьковской областей, 44 арк.). – Арк. 1-23.
6. Звіт Полтавського обласного відділу народної освіти про роботу початкових, семирічних та середніх шкіл на 1949-1950 навчальний рік // ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 15. – Спр. 849. – 199 арк.
7. Звіт Полтавського обласного відділу народної освіти про роботу початкових, семирічних і середніх шкіл за 1950-51 навчальний рік // ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 15. – Спр. 1025. – 258 арк.
8. Звіт про роботу шкіл Запорізького обласного відділу народної освіти за перше півріччя 1945-1946 навчального року // ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 15. – Спр. 185. – 65 арк.
9. Звіт про роботу шкіл Української РСР за 1952-1953 навчальний рік // ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 15. – Спр. 1348. – 131 арк.
10. Звіт про роботу шкіл Чернігівської області за перше півріччя 1945-1946 учбового року // ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 15. – Спр. 197. – 32 арк.
11. Звіт про роботу школи № 4 м. Станіслава за 1945/46 учбовий рік // ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 15. – Спр. 199. – 96 арк.
12. Отчет директора о работе 14-ой женской средней школе г. Херсона за 1947-48 учебный год // ДАХО. – Ф. р-2239. – Оп.1. – Спр.176. – Арк. 102.
13. Отчет о работе женской средней школы Сталинского района г. Харькова за 1944-1945 учебный год // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 73. – Спр. 226. – 22 арк.
14. Отчет отдела школ ЦК КП(б)У о состоянии и работе школ Украинской ССР в 1945-1946 учебном году // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 73. – Спр. 278. – 127 арк.
15. Постановления Цюрупинского райкома КП(б)У и исполкома райсовета депутатов трудящихся по вопросам работы школ // ДАХО. – Ф. р-2798. – Оп. 2. – Спр. 10. – Арк. 10.
16. Протоколы районных совещаний учителей, директоров и заведующих учебной частью школ (Цюрупинский район Херсонской области) // ДАХО. – Ф. р-2798. – Оп. 2. – Спр. 10. – Арк. 8.
17. Річний звіт про роботу шкіл Одеської області за 1945-1946 учбовий рік // ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп.15. – Спр. 191. – 117 арк.
18. Річний звіт про роботу шкіл УРСР за 1950-1951 учбовий рік // ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 15. – Спр. 1009. – 134 арк.
19. Річний звіт про роботу шкіл Херсонської області за 1945-1946 учбовий рік // ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 15. – Спр. 195. – 137 арк.
20. Річний звіт про роботу шкіл Чернігівської області за 1946-1947 учбовий рік // ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 15. – Спр. 358. – 228 арк.
21. Слюсаренко Н. В. Становлення та розвиток трудової підготовки дівчат у школах України кінця ХІХ – ХХ століття : монографія / Н. В. Слюсаренко. – Херсон : РІПО, 2009. – 456 с.
22. Справка о ходе подготовки школ Украинской ССР к новому 1949-1950 учебному году (по состоянию на 15 июля 1949 г.) // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 30. – Спр. 1406. – 249 арк.
23. Текстовый отчет начальной школы «Ингулец» за 1949/50 учебный год // ДАХО. – Ф. р-3260. – Оп. 1. – Спр. 16. – Арк. 6.

Слюсаренко Н.В.

ТРУДОВАЯ ПОДГОТОВКА ДЕВОЧЕК В ШКОЛАХ УКРАИНЫ В ПОСЛЕВОЕННЫЕ ГОДЫ

В статье охарактеризованы особенности трудовой подготовки девочек в школах Украины в послевоенные годы. Акцентировано, что она осуществлялась через различные формы внеурочной, внешкольной деятельности и общественно полезной работы.

Ключевые слова: трудовая подготовка девочек, формы трудовой подготовки, функции трудовой подготовки.

Slusarenko N.V.

LABOUR PREPARATION OF GIRLS IN SCHOOLS OF UKRAINE IN POST-WAR YEARS

In the article the features of labour preparation of girls are described in schools of Ukraine in post-war years. It is marked that it is carried out through the different forms of extracurricular, out-of-school activity and public useful work.

Key words: labour preparation of girls, forms of labour preparation, functions of labour preparation.

УДК 37.03

Чумак Л.В.

ІСТОРИЧНІ КРОКИ ПЕДАГОГІКИ НА ШЛЯХУ РОЗВИТКУ МОРАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ДИТИНИ

У статті розглядається питання сутності морального виховання з точки зору історії педагогіки. Визначається шлях розвитку моральної свідомості та ствердження особистісної позиції дитини.

Ключові слова: моральні цінності, етнопедагогіка, любов до Батьківщини, патріотизм, чесність, працелюбність, гуманізм, добро.

Реалії життя вимагають оновлення в Україні національної системи освіти, нових ідей, підходів, змісту, продуктивних методів, засобів і форм виховання, виявлення та удосконалення усіх сутнісних сил задля формування людини як високоморальної і всебічно розвиненої особистості. Відтак на перший план у підготовці до життя молодого покоління науковці і педагоги-новатори шкільної практики сьогодні висувають гуманістично-демократичні, моральні ідеї та орієнтири виховання, що ґрунтуються на засадах українознавства, народної педагогіки. Цій проблемі приділяється чимало уваги не лише вченими-суспільствознавцями, письменниками, працівниками культури, а й деякими діячами науково-технічної думки, практикантами різних галузей діяльності і, передусім, педагогами. До цього також спонукає дефіцит моральності у наших повсякденних міжособистісних стосунках.

На значущість моральних цінностей у розвитку свідомості дитини вказують Л.І. Божович, Л.І. Виготський, Д.Б. Ельконін, О.Л. Кононко,

Е.Б. Старовойтенко, М.Г. Стельмахович, О.В. Сухомлинська та ін. Дослідники Т.Ф. Алексеєнко, В.П. Андрущенко, Л.М. Архангельський, І.Д. Бех, Г.Я. Жирська, І.А. Зязюн, О.В. Киричук приділяють велику увагу обґрунтуванню основ морального розвитку особистості, сутності виховання морально-соціальних цінностей.

Успішне розв'язання завдань морального виховання школярів на сучасному етапі розвитку освіти в Україні, на нашу думку, значною мірою залежить від продуманого використання педагогічної спадщини минулого, тому мета статті – прослідкувати історичні кроки педагогіки на шляху розвитку моральної свідомості дитини

Боротьба за справедливість, боротьба добра зі злом, а зла із добром супроводжує всю людську історію. Ще в Біблії, в одній з найдавніших книг, була віддзеркалена ця тема. Їй приділяли і приділяють увагу мислителі всіх часів і народів.